

Naboer og offentligt omdømme i dansk 1200-tals købstadslovgivning

Helle Vogt

I middelalderen var tyveri en af de usleste forbrydelser, man kunne begå. Straffen ifølge dansk ret var for stort eller gentagende tyveri livsstraf, enten ved hængning for mænd eller ved at blive levende begravet for kvinder. Ved første gang begået mindre tyveri var straffen tyvsmærke, dvs. enten at blive brændemærket, få afskåret næsen og/eller ørerne eller få pisket ryggen i laser, og dertil kom bøder. Selvom den dømte tyv beholdt livet, havde vedkommende mistet sin ære og kunne aldrig genindtage sin tidligere sociale stilling, men måtte leve som et æreløst, marginaliseret individ. Blot det at blive anklaget for tyveri var en meget alvorlig situation, da det kunne være svært at modbevise en anklage, og den anklagede var skyldig indtil det modsatte var bevidst.

Middelalderens processystem byggede i meget ringe grad på bevisførelse i moderne forstand, hvor der er en uskyldigheds-formodning indtil skylden er bevist, og hvor sagen skal oplyses på grundlag af fysiske beviser og vidnesudsagn. I stedet byggede middelalderens processystem ofte på edsaflæggelse fra beslægtede eller bekendte om den anklagedes karakter og offentlige rygte. Derfor er det også interessant, at der i flere af de ældste love fra de danske købstæder (Ribe, Slesvig og Flensborg) findes bestemmelser om, at hvis en person blev anklaget for tyveri uden at være grebet på fersk gerning, kunne den anklagede kun forsvare sig mod anklagen, hvis et udvalg af hans naboer svor sammen med ham på hans troværdighed.¹ Naboerne skulle ikke sværge på skyldsspørgsmålet, som de af gode grunde ikke kendte noget til, men de kunne bevidne personens offentlige

¹ De danske købstadslove er trykt i Erik Kroman, *Danmarks gamle Købstadslovgivning*, bind I–V (København 1951–1961), Slesvigs og Flensborgs love i bind I, s. 1–17, 93–135, Ribes Stadsret i bind II, (1952) s. 8–19.

omdømme, det vil sige, hvorvidt vedkommende blev regnet for troværdig og hæderlig.² Bestemmelsernes materielle indhold behandles nedenfor.

I denne artikel vil fokus være på, hvilken rolle naboer, i middelalderen repræsenteret retligt ved husstandsoverhovedet, havde i retsplejen i 1200-tallets danske byer. Dette er et område, som ikke tidligere er blevet belyst, da forskningen om byernes jurisdiktion og de retlige forpligtigelser borgerne har primært fokuseret på gildernes og laugenes medlemmers deltagelse i jurisdiktion og disse institutionernes konfliktløsende funktioner.³ I flere af købstadslovene spiller naboer imidlertid en vigtig rolle som mededsmænd (karaktervidner) i sager om tyveri, vold, vurdering af skader og svindel med mål og vægt. Disse retlige konflikter ligger inden for det, som i den kanonisk retlige doktrin skulle afgøres i forhold til publica fama, den offentlige mening. Dette kan tolkes som om, at de individuelle husholds forhold til fællesskabet i form af naboerne var af afgørende betydning for muligheden for at klare sig fri af en anklage.

I artiklen vil forholdet mellem naboer, offentligt omdømme og købstaden – særligt de sønderjyske – blive diskuteret, og jeg vil forsøge at sætte nabobestemmelserne i den danske 1200-tals købstads-lovgivning ind i ideologien om publica fama for at undersøge, om det vil bibringe større klarhed over, hvilken ideologi lovene giver udtryk for i forholdet til husholdets placering i den urbane kollektiv.

Købstadslovgivningen er en af de vigtigste kilder til jurisdiktionen i de danske middelalderlige byer, da retspraksis og anden form for skriftligt vidnesbyrd stort set er fraværende i kildematerialet før senmiddelalderen og meget sporadisk bevaret før midten af det 16. århundrede. Ud over købstadslovene en række privilegier bevaret, men de fleste af dem omhandler told, skatter, handelsprivilegier eller andet, der ikke har meget med byens interne forhold at gøre.⁴

I artiklen vil jeg starte med at se på, hvilken rolle naboer havde i købstadslovgivningen, ved først at fokusere på tyveri, derefter andre krænkelse af hjemmet, vold og drab og til sidst reguleringen af håndværkere og handlende. Derefter vil begrebet publica fama blive introduceret, og det vil blive diskuteret, om de nabobestemmelser, der findes i 1200-tals lovene, skal ses i sammenhæng med kirkens fokus på den offentlige mening og ønsket om, at retsplejen ikke skulle skabe spild men samling, eller om der var tale om social disciplinering, og om de to ting i det hele taget kan skilles ad i middelalderens samfund?

² Det er ikke kun i dansk ret, at der er eksempler på, at en anklaget for tyveri skulle forsvare sig ved naboers vidnesbyrd, det fandtes også i engelsk ret i hvert fald i 1400-tallets første halvdel, men det kan sagtens være kendt tidligere. Bronach C. Kane, "Neighbourhood and Local Knowledge in Later Medieval England," i Bronach C. Kane & Simon Sandall (red.), *The Experience of Neighbourhood in Medieval and Early Modern Europe*, (Albington & New York 2022) s. 35 (30–47).

³ For et overblik over de danske gilder og laug og deres regulering og aktiviteter se for eksempel Lars Bisgaard & Leif Søndergaard (red.), *Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark* (Odense 2002).

⁴ Købstadsprivilegierne fra 1200-tallets Danmark er trykt i *Diplomatarium Danicum*, serie 1, bd. 4 til serie 2, bd. 5, forskellige redaktører, (København 1938–1990). Privilegierne optræder under den dato, de er udstedt.

Inden fokus rettes mod lovene, er det på sin plads at sige et par ord om begrebet ”naboer”. På moderne dansk bruges ordet primært, om de personer, der bor lige ved siden af hinanden. Men begrebet naboer har også en videre betydning, som personer der bor i nærheden af hinanden, ofte på samme vej.⁵ Det er i den sidste betydning, begrebet bruges i nærværende artikel, og i mid-delalderlovgivningen, hvor naboer også blev regnet som personer, der boede flere huse væk fra hinanden, så længe det var på samme vej eller i samme nærområde.

Naboer havde den største betydning i retsplejen i lovene fra det sydlige Jylland: Ribe hvis stadsret blev givet af kongen i 1269, Flensborg hvis stadseret blev givet af hertugen af Sønderjylland på latin i 1284, men som også findes i en udvidet dansk version fra omkring år 1300, og endelig Slesvig Stadsret der formentlig blev nedskrevet engang i den første del af det 13. århundrede.⁶ Det at naboer spillede en særlig rolle i retsplejen i det sydlige Jylland, er næppe overraskende, da lovene i dette område var stærk influeret af tysk, specielt lybsk ret,⁷ som igen var præget af den såkaldte lærde ret, en samlet betegnelse for romerretten og den kanoniske ret. Kanonisk ret var den katolske kirkes retssystem, der var gældende i alle katolske lande i sager, der omhandlede sjælens frelse og sakramenterne. Romerretten derimod fungerede som en supplementerne retskilde i Det Tysk-romerske Rige, så hvis et retligt spørgsmål ikke var reguleret i den lokale lovgivning for en by eller et landområde, blev romerretten konsulert, og derfor kom den efterhånden til at fungere som en del af tysk ret.⁸

Tyveri

Som tidligere nævnt betød en anklage for tyveri i de tre købstadslove, at man ikke kunne forsvare sig mod anklagen på den måde, der ellers var foreskrevet i Jyske Lov fra 1241. Jyske Lov var gældende i hele det jyske retsområde, der også inkluderede Fyn. Jyske Lov var en landskabslov, hvilket betød, at den var gældende overalt i retsområdet, medmindre der fandtes bestemmelser i en

⁵ Nabo – *Den Danske Ordbog* (ordnet.dk), besøgt den 9. december 2023.

⁶ Om lovens datering og hvilken konge eller hertug der gav den, se Niels Skyum-Nielsen, *Kvinde og Slave: Danmarks historie uden retouche* (København 1971) s. 256, note 6a, der daterer den til perioden 1216-1241. Grethe Jacobsen, ”Dansk købstadslovgivning i middelalderen,” *Historie. Jyske Samlinger*, ny række, 19, 1991–1993, s. 433 (393–439), der daterer loven til perioden 1200 til 1243. Michael H. Gelting, ”Kong Svend, Slesvig Stadsret og arveköbet i de jyske købstæder: Spor af Danmarks ældste købstadsprivilegier”, i Lasse C.A. Sonne & Sarah Croix (red.), *Svend Estridsen* (Odense 2016) s. 195–216 argumenterer for, at de ældste dele af Slesvig Stadsret går tilbage til Svend Estridsens regeringstid.

⁷ For den nyeste forskning omkring lybsk ret, lovteksten og en moderne tysk oversættelse Natalija Ganina, Albrecht Cordes & Jan Lokers (red.), *Der Bardewiksche Codex des Lübbischen Rechth von 1294*, Band 1–3, (Oppenheim am Rhein 2021).

⁸ Om receptionen af romerretten se fx Hermann Lange, *Römisches Recht im Mittelalter*, Band I: Die Glossatoren (München 1997) og Hermann Lange & Maximiliane Kriechbaum, *Römisches Recht im Mittelalter*, Band 2, Die Kommentatoren (München 2007).

særlov. Købstæderne havde særlovgivning i form af købstadsretter, men ca. 70–75 procent af lov-bestemmelserne i landskabslovene var også gældende i byerne. Ifølge Jyske Lov kunne en person, der var anklaget for tyveri normalt befri sig for en anklage, der ikke var bakket op af to øjenvidner, ved at aflægge en såkaldt meded foretaget af elleve mænd – mededsmænd, som de kaldes – der svor sammen med den anklagede, denne ed gik under navnet tylvtered, hvilket betyder ed aflagt af tolv mænd, den anklagede og de elleve mededsmænd.⁹ Den anklagede svor på sin uskyld, mens de elleve mænd svor på hans karakter – var det sandsynligt, at han ville lyve under ed? De elleve mænd skulle være enige i deres vurdering, hvis blot én ikke ville sværge på den anklagedes gode karakter, faldt forsvaret. Mededsmændene skulle være overhoveder i en husstand, så alle kvinder og de mænd, der boede for eksempel hos forældrene eller var i tjeneste, kunne ikke være mededsmænd.

Normalt var det op til den anklagede selv at samle sine mededsmænd, og dermed kunne vedkommende, hvis det var muligt i lokalsamfundet at samle nok mænd med egen husstand, som han kunne stole på, undgå sine uvenner. I de byer, hvor der var særlige regler for edsaflæggelse ved tyverianklager, var dette ikke muligt. Allerede i landskabslovenes mededsinstitution fandtes der elementer af offentligt omdømme, da det ville være svært at få mænd til at sværge på troværdigheden af en person med et meget dårligt rygte, men det var stadig op til den anklagede at samle karaktervidnerne. I byernes nabobestemmelser var denne fleksibilitet forsvundet.

I Ribe Stadsret skelnedes der i bevisførelsen ikke mellem tyveri og røveri. I begge tilfælde skulle tolv naboer udtages på begge sider af den anklages bopæl. Det var deres opgave at sværge om skylds-spørgsmålet.¹⁰ Man kan ikke læse ud af lovens bogstav, om de tolv mænds ed skulle være enstemmig, eller om et simpelt flertal var nok, men da processen beskrives som at foregå på samme måde som ed af mededsmænd, hvor der krævedes enstemmighed, taler sand-synligheden for, at det var det samme her.

I Slesvig og Flensborgs købstadsretter var processen stort set ens. Blev en person anklaget for tyveri, skulle vedkommende rense sig med fem naboer, der skulle fungere som karaktervidner. De tre skulle være de nærmeste naboer på den højre side, og de to skulle være de nærmeste på den venstre side af vedkommandes bopæl.¹¹ I disse love var det fuldstændigt fastlagt, hvem der skulle sværge, men måske netop fordi det var så fastlagt, havde den anklagede mulighed for at

⁹ Om dansk procesret, mededsmænd og tylvtered se Per Andersen, *Studie i dansk proceshistorie. Tiden indtil Danske Lov 1683* (København 2010). De specifikke regler strafferetlige regler i Jyske Lov er 2. bog, kap. 26, 57, 71, 72, 82, 95, 97, 104 og 114; 3. bog, kap. 33, 35, 52, 54, 56 og 62. Peter Skautrup (red.), *Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene* (København 1933), bd. 2. For en oversættelse til moderne dansk se: Erik Kroman & Stig Iuul (red.), *Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk*, bd. 2 (København 1945).

¹⁰ Kroman (1951–1961), bd. II, Ribe Stadsret, §§ 23 og 25.

¹¹ Kroman (1951–1961), bd. I; Slesvig, § 15, Flensborg, §§ 25 og 121. Hvis ikke andet er angivet i henvisningen til Flensborg Statsret, så henviser den første paragraf til den originale latinske udgave fra 1284 og den næste til den danske udgave fra omkring 1300.

afvise en eller to af naboerne. I så fald skulle den anklagede sværge med hånden på hellige relikvier, at den eller disse personer ikke ville forsvare ham enten på grund af had eller misundelse. Derefter skulle den eller de fravalgte naboer erstattes med andre naboer fra den respektive side af den anklares bopæl. Hvis alle de udpegede naboer sværgede på den anklares gode rygte, ville anklagen falde, og ellers var vedkommende dømt skyldig.

Disse bestemmelser viser den dobbelthed, som systemet indeholdt. På den ene side er det naturligt at antage, at i et samfund som det urbane, hvor folk levede relativt tæt på hinanden, ville naboerne være de bedste til at vurdere en persons karakter. På den anden side betød de tætte relationer også, at modvilje og konflikter kunne opstå i nabolaget, hvilket kunne gøre naboer uegnede som karaktervidner.

Tyveri involverede nødvendigvis ikke indbrud i nogens hjem, og da hjemmet var beskyttet med en særlig fred,¹² var indbrud i det alt andet lige en værre forbrydelse end andre former for tyveri. Det kan være forklaringen på, at der i Flensborg Stadsret skelnedes mellem anklage for tyveri og anklage for indbrud. I det sidste tilfælde kunne man kun rense sig fra anklagen ved, at otte naboer – fire fra hver side af ens bopæl – enstemmigt gav den anklagede et godt skudsmaal.¹³ I dette tilfælde var der, modsat hvis man var anklaget for nogen anden form for tyveri, ikke nogen mulighed for, at eventuelle uvenner blandt naboerne kunne udskydes.

I både Slesvig og Flensborg gjaldt den samme regel i det tilfælde, hvor en person, der ikke var bosat i byen men på landet, blev anklaget for at have borttaget noget, der ikke befandt sig i en bybos hjem. Hvis den anklagede blev pågrebet i byen, kunne personen kun løslades, hvis otte af landboens naboer – som skulle være jordejende – ville stille kaution for vedkommende.¹⁴ Modsat tilfældet med byboer var det ikke landboens naboers rolle, at gennem ed at tage stilling til vedkommendes omdømme i forhold til gerningen, men derimod at tage stilling til, om de troede på, at vedkommende ville møde op til retssagen i stedet for at flygte. Skete dette ville de, hvis de havde stillet kaution komme til at hæfte for bøderne.

Brud på husfreden og voldtægt

Retten til at udskyde eventuelle uvenner blandt naboerne, der skulle give et karaktervidne, var et særkende for Slesvig og Flensborgs stadsretter. I den dansksprogede udgave af Flensborgs stadsret fra ca. år 1300 var der tilkommet flere nabobestemmelser end dem, der findes i den oprindelige latinske tekst. En af de

¹² Knud VI's Manddrabsforordning 1200, art. 6 i *Diplomatarium Danicum*, ser.1, bd. 4: 1200–1210, redigeret af Niels Skyum-Nielsen (København 1958), nr. 24, s. 46; Peter Skautrup (red.), *Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene*, bind V (København 1937), Eriks Sjællandske Lov, 3. bog, kap. 48, s. 326–328; Peter Skautrup (red.), *Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene*, bind II (København 1933), Jyske Lov, 3. bog, kap. 22, s. 396–400.

¹³ Kroman (1951–1961), bd. I; Flensborg, §§ 59 og 61.

¹⁴ Ibid., Slesvig, § 28, Flensborg, §§ 35 og 129.

nye bestemmelser omhandlede brud på husfreden. Hvis et drab fandt sted i en persons hjem, og den anklagede nægtede sig skyldig, skulle sagen afgøres ved ed af otte naboer, hvor de fire blev taget fra den ene side af den anklagedes bopæl, og de andre fire fra den anden side af bopælen. I Ribe Stadsret var der også en bestemmelse om husfredsbrud og vold, hvor en anklaget person enten kunne blive fældet af otte naboer eller andre borgere i byen, der optrådte som vidner.¹⁵ Lignende bestemmelser er der i sager om voldtægt i Ribes og Slesvigs stadsretter. I disse love kunne en voldtægtsmand blive fældet, hvis naboerne i det område, hvor voldtægten havde fundet sted, vidnede på, at de havde set den anklagede. Ifølge Ribe Stadsret krævedes der ed af tolv naboer for at fælde voldtægtsmanden, mens der ikke er nævnt et bestemt antal i Slesvig Stadsret.¹⁶ I de ovennævnte tilfælde fungerede naboerne ikke som karaktervidner for den anklagede, men næppe heller alle som øjenvidner til gerningen. Snarere var deres funktion at udtale, hvad indbyggerne i nabolaget mente, der havde fundet sted. Det vil sige, hvad den offentlige mening om gerningen var. Dermed er der i disse bestemmelser er vigtig forskel fra, når naboerne fungerede som karaktervidner, da de i de sidstnævnte tilfælde ikke nødvendigvis ville kende den anklagede. I stedet var det nok snarere anklagerens troværdighed, de svor på.

Mål og vægt

Det sidste område, hvor naboer optræder som karaktervidner i 1200-tallets købstadslove, er i forbindelse med håndværkere og handlendes overtrædelse af grænserne for mål og vægt eller ved forfalskede varer. Bestemmelserne om mål og vægt findes i nogle senere tilføjelser fra 1200-tallets slutning til Roskilde Stadsret, hvis ældste del blev givet af kongen til byen i 1268.¹⁷ Det er de eneste steder i denne, hvor naboer spillede en rolle i procesretten. Der er tale om generelle bestemmelser om, at hvis nogle håndværkere for eksempel bagere eller bryggere blev beskyldt for enten at producere varer af ringere kvalitet end aftalt eller for at snyde med mål og vægt, kunne de rense sig mod anklagen ved en ed af to naboer, der skulle fungere som karaktervidner.¹⁸ Straffen for forseelsen var en mindre bøde, hvilket synes at være helt i overensstemmelse med, at der kun krævedes karaktersvidnesbyrd fra to naboer for at blive frifundet for anklagerne.

En ting var det imidlertid at snyde på vægten eller kvaliteten, noget ganske andet var det at forfalske varer. I Ribe Stadsret er en bestemmelse om, at hvis nogen af de handlende blev beskyldt for at have forfalsket bivoks eller honning, var straffen livet, med mindre tolv naboer, seks fra hver side af vedkommendes

¹⁵ Kroman (1951–1961), bd. II; Ribe, § 4.

¹⁶ Kroman (1951–1961), bd. II; Ribe, § 3, bd. I; Slesvig, § 2.

¹⁷ For dateringen af loven se Michael Andersen, ”Roskildes middelalderlige stadsret”, i Tom Christensen & Michael Andersen (red.), *Civitas Roskild – fra byens begyndelse redigeret af* (Roskilde 2000) s. 24–25 (23–38).

¹⁸ Kroman (1951–1961), bd. III: Roskilde Stadsret, §§ 24–25.

bopæl, ville sværge på vedkommendes gode karakter.¹⁹ Karaktervidnerne skulle sandsynliggøre at den anklagede selv var blevet offer for en svindler, da vedkommende erhvervede sig honningen eller bivokset.

Det offentlige rygte – *publica fama*

Selvom nabobestemmelserne ikke er mange, så er det alligevel bemærkelsesværdigt, at en borgers skæbne i visse sager alene afhang af, hvilket syn naboen havde på anklagede eller anklager.

Det, at ens rygte har betydning for, hvordan man bliver behandlet i retssystemet, og hvor troværdig man fremstår, har formentligt fra de tidligste tider været en del af ens mulighed for at klare frisag, når man først var anklaget for en forbrydelse. Men det først med den procesret, som blev udviklet af kirken i løbet af 1100–1200-tallet som en del af den kanoniske procesret, der havde til formål at afgøre de sager, der faldt under kirkens jurisdiktion, at ens rygte blev en integreret del af oplysningen af en sag. Selvom kirkens jurister og retslærde længe før havde fokus på, at en persons offentlige omdømme kunne have betydning for straffesager. Så tidligt som i 600-tallets begyndelse skrev den spanske biskop Isidor af Sevilla i sin *Etymologia* i kapitlet om straffe som følger:

26. Vanære (*infamium*) kaldes også skændsel, som er 'uden godt rygte' (*fama*). Rygte er dog kaldt sådan, fordi det ved at tale (*fari*), det vil sige at snakke, spreder sig gennem oversætternes tunger og ører, som en slange. Betegnelsen *fama* gælder også passende for både gode og onde ting. For rygte betyder undertiden lykke, som i 'berømmeligt rygte', hvilket er ros. Det er også af onde ting, [...]: 27. Rygtet har dog ikke et fast tilhørssted, for det er meget løgnagtig og tilføjer eller fratager mange ting fra sandheden: Det lever, så længe det ikke er bevidst. Men når det er bevidst, ophører det med at eksistere, og herefter kaldes det kendsgerning, ikke rygte.²⁰

Isidors påpegning af den dårlige side af rygter som noget, der tilføjer eller fratager en del af sandheden, fik dog mindre betydning gennem tiden, og i 1100-tallet begyndte en reform af den kanoniske procesret, der blandt andet betød et øget fokus på at ensrette processen, så man sikrede sig, at alle sager, der blev rejst for de gejstlige domstole, blev behandlet på samme måde. I procesretten indførtes afhøring af vidner enkeltvis, så dommeren kunne sikre sig, at vidnet fortalte sin version af det hændte og ikke blot gentog og rettede sit vidnesbyrd ind efter, hvad

¹⁹ Kroman (1951–1961), bd. II; Ribe Stadsret § 19.

²⁰ Isidore of Seville, *Etymologiae* sive *originum libri XX*, bog V, 27.26–27, Isidore of Seville (thelatinlibrary.com) besøgt den 19. december 2023. Hoc quoque et *infamium*, quasi sine bona fama. Fama autem dicta quia fando, id est loquendo, pervagatur per traduces linguarum et aurium serpens. Est autem nomen et bonarum rerum et malarum. Nam fama felicitatis interdum est, ut illud, 'inlustris fama,' quod laus est: malarum [...]. 27. Fama autem nomen certilocum non habet, quia plurimum mendax est, adiciens multa vel demutans de veritate: quae tamdiu vivit, quamdiu non probat. At ubi probaveris, esse cessat, et exinde res nominatur, non fama.

de andre vidner havde sagt.²¹ På den måde blev rygterne med Isidors ord til ”kendsgerninger”. Samtidigt blev det standardprocedure ved de gejstlige domstole, at alle parter og vidner også blev spurgt ind til, hvad de viste om den anklagede, og til tider også anklagers, fama publica – offentlige rygte. Proceshåndbøgerne foreskrev, at følgende spørgsmål skulle stilles vidnerne samt naboer eller andre, der kendte til den anklagede eller anklageren: Hvad er fama? Bland de rigtige svar kunne være, ”det der er alment kendt blandt folk”, ”det er de ting, som folk siger”. Derefter skulle vidnet spørges om: ”Hvor findes denne offentlige mening og rygte?” Vidnet skulle så gerne svare, at det var på gaden, hvor personen boede, det vil sige blandt naboerne. Endelig blev der spurgt om, hvorvidt vidnet mente, at rygtet var opstået blandt den anklagedes fjender, eller det var tilkommet gennem almindelig sladder. For at domstolene kunne etablere en persons offentlige rygte, skulle der gerne være vidnesbyrd fra mindst en fem til seks forskellige personer.²²

Inddragelsen af publica fama som en integreret del af retsprocessen blev som sagt gradvis udviklet inden for den kanoniske procesret i løbet af det 12. århundrede, og i midten af det følgende århundrede var publica fama blevet fuldstændig integreret som et retligt begreb, også i den verdslige procesret i store dele af Europa.²³

Famas betydning for både den kirkelige og verdslige retspleje har været genstand for omfattende studier af franske, spanske og italienske historikere, der har haft fordel af det omfattende arkivmateriale, der er bevaret fra middelalderen, mens rygtets betydning for retsprocessen stort set ikke har været undersøgt i en nordisk sammenhæng.²⁴ Det er særlig værd at fremhæve Daniel Lord Smails studier af sladder og rygter i Marseille,²⁵ og de studier, som for eksempel Francesco

²¹ Om introduktionen af den inkvisitoriske proces i kanonisk ret se fx Knut Wolfgang Nörr, ”Prozesszweck und Prozesstypus: der kirchliche Prozess des Mittelalters im Spannungsfeld zwischen objektiver Ordnung und subjektiven Interessen”, i Knut Wolfgang Nörr (red.), *Iudicium est actus trium personarum. Beiträge zur Geschichte des Zivilprozessrechts in Europa* (Tübingen 1993) s. 183–209; Richard H. Helmholz, ”Crime, Compurgation and the Courts of the Medieval Church”, *Law and History Review* 1:1, 1983, s. 1–26; Wolfgang P. Müller, ”Procedures and Courts”, i Anders Winroth & John C. Wei (red.), *The Cambridge History of Medieval Canon Law* (Cambridge 2022) s. 327–341.

²² Thelma Fenster & Daniel Lord Smail, ”Introduction”, i Thelma Fenster & Daniel Lord Smail (red.), *Fama, The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe* (Ithaca & London 2003) s. 2 (1–14).

²³ Se for eksempel Poul Hyams, ”Due Process versus the Maintenance of Order in European Law: The Contribution of the Ius commune”, i Peter Cross (red.), *The Moral World of the Law* (Cambridge 2000) s. 89 (62–90), hvor han forklarer famas udbredelse i procesretten med forbuddet mod gudsdomme i 1215, og Chris Wickham, ”Conclusion”, i Peter Cross (red.), *The Moral World of the Law* (Cambridge 2000) s. 240–249.

²⁴ Ole-Albert Rønning Nordby påpeger i sin upublicerede ph.d.-afhandling fra 2018, at studiet af publica fama potentielt ville kunne bidrage til forståelsen af processen i de norske middelalderlove. Ole-Albert Rønning Nordby, *The Judicial Oath in Medieval Norway. Compurgation, community and knowledge in the thirteenth century* (upubliceret ph.d.-afhandling, Oslo 2018).

²⁵ Daniel Lord Smail, ”Los archivos de conocimiento y la cultura legal de la publicidad en la Marsella medieval,” *Hispania: Revista Española de Historia* 57 (1997) s. 1049–1077 og Daniel Lord Smail, *The Consumption of Justice: Emotions, Publicity, and Legal Culture in Marseille, 1264–1423* (Ithaca & London 2013).

Migliorino og Chriss Wickham har foretaget af forskellige steder i Mellemitalien.²⁶ Mange af deres resultater er samlet i bogen *Fama, The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe* fra 2003, hvor de sammen med en række andre forskere har undersøgt famas betydning for retsplejen og dermed muligheden for at løfte bevisbyrden i en given sag. Disse studier har ført til få en større forståelse for retsvæsenets funktion og samspil med lokalsamfundet.

En af de interessante observationer, som den amerikanske historiker Thomas Kuehn fornemt opsummerer gennem et casestudie fra Firenze, er, hvilken betydning det har, når rygter går fra at være hovedsageligt en del af den kvindelige sfære i nabolaget til, at rygter bliver retliggjorte og får en officiel karakter og dermed bliver adskilt fra almindelig gadesladder. Som han udtrykker det: "When fama got into law, however, it entered a male and citywide realm, if it had not done so before. A reputation-maintaining group of neighbors, most of whom were women, was replaced by male functionaries. Here fama acquired weight. In a sort of legal transubstantiation, the noun's gender remained feminine but its substance became masculine."²⁷ Det samme kan siges at have gjort sig gældende i de danske byer. Ikke at jeg nødvendigvis tror, at sladder var lige så kønnet i de danske købstæder, som Thomas Kuehn observerede det i Firenze, specielt fordi mange mandlige byboere arbejdede og boede det samme sted som kvinder, så skal man næppe forestille sig, at sladder opstod blandt kvinder, der var alene i nabolaget hele dagen, mens mændene var på arbejde.²⁸ Derfor har den indbyrdes sladder i de danske byer, nok opstået blandt både mænd og kvinder, der har opholdt nær ved hjemmet det meste af dagen. Begge grupper har således også kunnet observere naboerne og skabe et fælles narrativ om den enkelte nabos gode og dårlige egenskaber. Kuehns observation omkring, at fama blev maskulint, når det blev et retligt begreb, er derimod genkendelig. Det var kun mænd, der kunne optræde som vidner, ligesom de, der stod for retssystemet – rådmænd, borgmestre og fogeden – alle var mænd. Dermed blev kvinderne afskåret fra at tage del i rygternes retlige funktion, medmindre naturligvis de selv var anklaget. I det tilfælde var de afhængige af mandlige naboers opfattelse af deres personlighed.

Opsamling

Det må have været hårdt for et lokalsamfund, at både ved anklage for tyveri, voldtægt og forfalskning kunne en nabo ved sin ed dømme en anden nabo til

²⁶ Francesco Migliorino, *Fama e infamia: Problemi della società medievale e il pensiero giuridico nei secoli XII e XIII*, (Catania 1985); Chris Wickham, "Gossip and Resistance among the Medieval Peasantry", *Past and Present* 160, 1998, s. 3–24.

²⁷ Thomas Kuehn, "Fama as a Legal Status in Renaissance Florence," i Thelma Fenster & Daniel Lord Smail (red.), *Fama, The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe* (Ithaca & London 2013) s. 34 (27–46).

²⁸ John Davis, *People of the Mediterranean: An Essay in Comparative Social Anthropology* (London 1977) s. 178; Tommasi Astarita, *Village Justice: Community, Family, and popular Culture in Early Modern Italy* (Baltimore 1999) s. 168.

døden eller anden voldsom straf. Der skulle bare være én af naboerne, der ikke ville sværge på anklagedes troværdighed, så var beviset bristet. Det vil sige, at det ikke kun var den anklagede, der var under pres af den offentlige mening. Hver af de naboer, der skulle sværge, ville også vide, at hans ed kunne bestemme skæbnen for en nabo – hvilket ofte ikke kun var det enkelte individ men hele den anklagedes husstand, der blev ramt. Samtidig ville naboen også vide, at hvis han svor noget andet end den offentlige mening blandt de andre naboer, måske fordi han viste noget om sagen, som andre ikke viste, eller han havde et andet forhold til naboen end de fleste andre, ville hans ed gå imod den offentlige mening, og han ville dermed risikere selv at blive en offentlig paria. Hvem havde lyst til det, når det kunne være ham selv eller en fra hans familie eller husstand, der blev anklager og havde brug for lokalsamfundets velvilje næste gang? Social disciplinering kunne gå begge veje, og man kan argumentere for, at den offentlige mening med introduktionen af nabobestemmelserne blev ophævet til lov. Hvem ville vove at gå imod en fasttømret opfattelse og dermed risikere social og i sidste ende – måske endda retlig – udskamning?

For at vende tilbage til det spørgsmål, som blev stillet i indledningen, om nabobestemmelserne i de danske købstæder skal ses som en inspiration fra kirkens processystem, eller om de generelt skal ses som et udtryk for social disciplinering? Så er svaret ikke entydigt. Det, at tyveri- og andre bestemmelser i den verdslig ret var knyttet til den kanoniske ideologi om publica fama, bliver styrket af, at noget tilsvarende fandtes i engelsk retspleje, hvor den langt bedre kildesituation er med til at belyse en meget stærk forbindelse mellem de gejstlige domstoles brug af publica fama, og hvordan dette inspirerede og med tiden gled ind i den verdslig ret.²⁹ På den anden side så selvom der næppe er nogen tvivl om, at nabobestemmelserne er et udtryk for, hvordan kirkeretten inspirerede og formede den verdslige procesret, så er det dog ikke det samme som at sige, at nabobestemmelserne ikke også skal ses som social disciplinering og som en måde at sikre, at byboer generelt opførte sig ordentligt og ikke var til gene for deres naboer. Hele ideologien bag publica fama som et retligt begreb var at sikre et godt og kristeligt levned. Ikke blot skulle man kunne stole på, at ens naboer ikke var forbrydere, men vold i husstanden, løs seksuel moral eller antisocial opførelse var alle ting, der kunne føre til uro og dårlig stemning. Ved at retliggøre personers gode rygte satte man en pistol for hovedet af enhver, der havde tanker om at overtræde de accepterede sociale normer.

Det er min holdning, at nabobestemmelserne i købstadslovene er et udtryk for, at kanonisk rets fokus på publica fama og opretholdelse af konsensus i lokalsamfundet har inspireret dem, men jeg er også overbevist om, at byernes øvrighed har set en interesse i og forstået, at når de skulle tildele en bybo en meget hård straf – ofte livsstraf – så var lokalsamfundets støtte essentiel for at opretholde roen og freden inden for byens mure. Og hellere lade en skyldig, som lokalsamfundet støttede op omkring, gå fri eller straffe en uskyldig, som ikke havde lokal opbakning end at risikere uro og problemer.

²⁹ Kane (2022) s. 34–37.